

Opponensi vélemény

Jámbor Attila: A mezőgazdasági versenyképesség és az élelmezésbiztonság globális kérdései című doktori értekezéséről

Jámbor Attila **valós, és időszerű témát választva**, értekezését jó színvonalon írta meg és nyújtotta be azt elbírálásra. A Jelölt tudományos munkásságát összefoglaló táblázat és az úgynevezett tudománymetrikai kimutatás adatai roppant attraktívak ugyan, de engedtessek meg nekem, hogy ezeket a kordivat szülte, merőben formális információkat kellő kétkedéssel szemléljem, s inkább a Jelölt eddigi munkáinak, első sorban ennek az értekezésnek az alapján hozzam meg a döntésemet. **Eszerint őt az MTA doktora fokozat elnyerésére érdemesnek tartok és ebben a törekvésében őt támogatom!**

A Jelölt, értekezésének három, motivációnak mondott törekvését lényegében sikerrel teljesítette. Ezek a versenyképesség és az élelmiszerbiztonság kérdéskörének összekapcsolása, az oktató munkája szellemi háttérének bővítése, valamint agrárpolitikai tanácsadói tevékenységének jobb megalapozása. Úgy látom, hogy főként az első célja teljesült, majd utána az oktatói ismeretanyaga gyarapodott a leginkább.

A Jelölt, számos elgondolkodtató tényt bont ki és sorol föl. Ezekkel sok, lelkiismeretes továbbgondolásra érdemes összefüggésre hívja fel a figyelmet. A különböző tudósoktól idézett érdekes elméleti fejtegetések is hasznos információkat adnak, melyeket – úgy vélem, kötelezettségét túl is teljesítve – írt le a Jelölt, s ugyancsak kötelezettségét teljesítve olvasta el maga a Bíráló is. Szerintem ezek az idézetek túlméretezettek, és a konkrét elemzések és magyarázatok adják a munka igazi értékét.

Azt a dilemmámat, hogy módszertani tanulmány-e ez az értekezés, vagy – a Jelölt szándéka szerint a világ összes országára kiterjedően – valódi kérdéseket és azokra válaszokat kereső, teendőket is megfogalmazó, agrárpolitikai, sőt világpolitikai töltetű munka-e, az is-is elfogadásával oldottam föl! De azzal a megszorítással, hogy kevesebb módszertani fejtegetéssel és bátrabb következtetésekkel jobb lett volna a disszertáció! Ezek után rátérek főbb észrevételeimre, a kisebbeket (sokat!) beleírtam a dolgozat szövegébe, okulásául a szerzőnek.

A versenyképesség mérése, és javításának az agrárpolitikai törekvések középpontba állítása, örökzöld fontosságú téma, amelynek összekapcsolása az élelmiszer-biztonsággal, további, dicséretes, értékes felismerésként értékelendő.

A versenyképesség fontosságát – főként az agrárgazdaságban – nem kedveli a hivatalos, azaz a mindenkori kormányzati agrárpolitika. Majdhogynem sehol sem, de főként itt Európában nem, hazánkban meg különösen! Az erre irányuló vizsgálatok ugyanis rendre kényelmetlen tükröt tartanak mindnyájunk elé. Megmutatják, hogy ilyenek vagyunk, s nem pedig bokréta az isten kalapján! – mert másokhoz, meg esetleg korábbi magunkhoz, és hirdetett céljainkhoz képest csak ennyit tudunk.

Korábban a „*népet óvták*” nálunk az öldöklő kapitalista versenytől. Ma meg „*az embereket*”. Mondván hajdanán, hogy a profit hajszolása elnyomorít, s ma meg

azt, hogy a versengés felbomlasztja az ideálisnak vélt családi kereteket, szétzilálja a mezőgazdasági termelőket, akiknek nincs is hőbb vágyuk, mint, hogy megőrizték hagyományaikat, hiszen – és ezt a szörnyűséget mind gyakrabban hallani –, a mezőgazdálkodás igazából nem is munka, hanem sokkal inkább életforma. Mindezekhez jön még az a nemszeretem dolog is, hogy a piaci verseny végképp nincsen tekintettel a nemzeti, pontosabban az országhatárookra!

A verseny létjogosultságának tagadása napjainkban szinte mindenhova beszivárog az autarkiára és elzárkózásra való nyílt, vagy álruhás törekvésben, a szuverenitás és a vélt függetlenség előtérbe helyezése a nemzetközi kapcsolatok bővítése helyett. A lokalitás dicsérete a globalitással szemben, a helyi piac jelentőségének fölértékelése az exporttörekvés helyett, az ártermelés ellenében az önellátásé, stb.! A szakmai és a gazdaságpolitikai harc e területen persze nem új, és Ricardo liberális nézetei óta tart ez a háborúskodás.

Márpedig a verseny – az együttműködéssel karöltve – a gazdaság működésének energiaforrása, éltető eleme az agrárgazdaságban, és a többi iparágban is. Formája és jellege azonban időben és térben is változik, de normális viszonyok között mind szélesebb körre terjed ki. Az ettől való elzárkózásnak pedig, súlyos, káros következményei vannak. Van hátránya persze a teljes nyitottságnak is, ha – és ez az értekezésből is jól kiviláglik – nem egyenlő erejű felek állnak egymással szemben. És ma ez jellemzi a világhelyzetet. A fejlett országok változatos módszerekkel támogatott-védett agrárgazdasága küzd – persze sikerrel! – a lemaradottak megadóztatott agrártermelőivel, miközben a tőke – saját természetének megfelelően –, mindenütt tőkeként is viselkedik. A dolgozat – helyesen – azt sugallja, hogy nem a versenyt, hanem az izolációs törekvéseket kell korlátozni!

Az 1970-es évek óta Magyarországon is a kínálati verseny vált meghatározóvá! A gyakorlat már mintegy 50 éve bebizonyította, hogy hazánk adottságai egyértelműen exportvezérelt agrárszektorra tesznek nem csak lehetővé, hanem indokolttá is. Ezt a következtetést a Jelölt vizsgálatai is alátámasztják, függetlenül attól, hogy manapság miként alakul helyezésünk a nemzetközi rangsorban. Amint látjuk, nem jól!

A Jelölt a versenyképesség kérdéskörét összekapcsolja az élelmiszerbiztonsággal, továbbá a kereskedelem mindezekben játszott szerepének elemzésével. Ez az értekezés egyik kiemelendő eredménye.

Számomra az élelmiszerbiztonságnak az a legáltalánosabb és egyértelműen perdöntő kritériuma, hogy minden embernek legyen mit enni! Mert az élelmiszerek minősége ugyan egyre többek számára válik nagyon fontos dologgá, de ez csak az ellátás magasabb színvonalán, kínálati piac esetén lehet tényleges döntési tényező. Vagyis csak a fejlettebb országokban, illetőleg a társadalom tehetősebb tagjai számára. Továbbá, magának a minőségnek is számos ismérve van, ami úgyszintén a fogyasztók társadalmi és gazdasági helyzetétől és a fogyasztók fizetőképességétől függ. Életszerűtlen és cinikus álláspont tehát az a mindjobban terjedő nézet, amely a legfejlettebb ipari országok élelmiszer-minősítési rendszerét ajánlja a

legszegényebb országok számára is! És ezt konkrét tapasztalatom alapján tudom mondani!¹

Áttérve a részletesebb bírálatra, amelyben inkább a kifogásaimat, vagy az egyet-nem-értésemet írom le. Azzal kezdem, hogy a versenyképesség mérésének módszereit és módszertanát az értekezésben illetet volna egymástól világosabban megkülönböztetni!

A túl részletesen is dokumentált ismertető fejezetek szerint, mindezekből igazán óriási választék áll a rendelkezésünkre. De egyiket sem tekinthetjük abszolút jónak, sőt legjobbnak sem. A Jelölt sem teszi ezt, sőt néhol még értékelésüktől is tartózkodik. Tapasztalatom szerint, többé-kevésbé mindegyik módszer alkalmas is a tendenciák, s a változások dinamikájának érzékeltetésére. Azt bizton merem állítani, hogy a többféle módszer, és több mutatószám párhuzamos és nagyvonalú alkalmazása az, ami a legjobban szolgálja a tényleges összefüggések feltárását.

Helyesen mondja azt a Jelölt, hogy „... a versenyképességnek nincs egy általánosan elfogadott definíciója.” Ez teljesen helyes megközelítés, továbbá az is, ahogyan a Jelölt felsorolja az időben is változó és az országok, a gazdasági ágazatok szerinti, az agrárgazdaságot elemző különféle közelítési módokat. De az értekezésben szerencsésebb lett volna határozottabb különbséget tenni a hatékonyságalapú, az erőforrások hasznosulását jelző, a komparatív előnyökön nyugvó nemzetközi versenyképesség, valamint a piactorzító állami beavatkozásokkal (adókkal, és protekcionista támogatásokkal) módosított nemzetközi versenypozíciója között. Tehát, ha a hatékonyságalapú agrárversenyképességet az utóbbival – a globális versenyképességgel – állítjuk szembe, akkor az utóbbi mögött, álruhában, mindig ott áll az állam, amely a szegény országokban adóztatja, a gazdagokban meg segíti ezt az ágazatát. De az igaz, hogy e két mutató mindegyike objektív alapon nyugszik.

Véleményem szerint a legfejlettebb országok élelmiszer-többlettermelését gyakorta nem is a kedvező természeti adottságok és a technológiai fejlettségük ösztönzi, hanem az agrártámogatási rendszerek és protekcionista intézkedések. Ezek – kerülő úton, s emiatt igencsak drágán – a mezőgazdasági termelők jólétének növelését szolgálják! Az így előállított terméktöbblet eleve drágább termelésből ered, ráadásul a főlöszeg levezetése rendre az exporttámogatások nyílt, vagy leplezett rendszerét kényszeríti ki. Ennek egyik formája az ingyenes élelmiszersegély, ami a segélyezőnél – egyetértve a Jelölttel – szintiszta ráfizetést, a megsegélyezetttnél pedig a belső piaci rend súlyos megzavarását, a hazai termelők háttérbe szorítását jelenti. Némi túlzással azt is mondhatjuk, hogy az agrár-külkereskedelem napi gyakorlatában nem az agrártermékek, hanem a piacon lévő országok komplett népgazdaságai versenyeznek egymással. Így az is érthető, hogy ebben melyik fél húzza a rövidebbet.

Itt említtem meg, hogy nem tekintem kellően megalapozottnak azokat a rangsorolásokat, amelyek pontozási rendszert alkalmazó, ún. komplex mutatókon nyugszanak. És ilyen a Nemzetközi Élelmiszerbiztonsági Index is. Ez három nagy

¹ A Berlinben rendezett Hús-Világkongresszuson a német miniszter, Künast asszony ezen arisztokratikus, az élelmiszerek minőségének mindent megelőző fontosságát hangoztató álláspontjára azzal reagált az egyik fejlődő ország képviselője, hogy „Tessék tudomásul venni, hogy nincs egészségtelenebb dolog az éhenhalásnál!”

tényező további 28 altényezőjéből áll össze, köztük objektív adatokból és szubjektív pontozásból. Ugyanígy vélekedem a globális versenyképességi mutatókról, akár az IMD Versenyképességi Évértékezés, akár a Világgazdasági Fórum GCI indexe, vagy a HDI indexe is legyen az. Információtartalmukat, érdekességüket és az általuk jelzett tendenciákat, az időbeni változásokat mutató hasznukat nem vitatom, de cselekvési terv kialakítására (utalok itt a szaktanácsadásra) alkalmatlannak tartom őket.

Sajnálom, hogy a Jelölt nem foglalkozik az ebben a témában valaha szorgosan kutató magyar kollégák, ma sem érdektelen, sőt akkoriban úttörő munkáinak értékelő feldolgozásával. Azt vallom ugyanis, hogy a már régebben magunk mögött hagyott, vagy már annak is hitt múltunk, továbbra is nagy erővel hat a gazdaságban és a társadalomban egyaránt! Egyik kortárs-költőnk² idézve: „*A múltnak sosincs vége. A jelen az is a múlt, álöltözetben.*” Hogy csak kettőt említsek ebből a velünk élő örökségből: az egyik a fogyasztói szokások, a másik pedig az ízlés viszonylagos állandósága! Az értekezés hazai publikálása előtt a hazai kutatások értékelésével is indokolt lenne a kéziratot kiegészíteni.

A Világbank által ajánlott módszerekkel, munkatársaimmal, elsősorban Borszéki Évával és Mészáros Sándorral, – szerintem – mindenképpen hasznos, jól eligazító eredményekre jutottunk. Az egyik tanulságunk az volt, hogy a számadatokat kellő szelekcióval, csak a markáns különbségek vagy egyezőségek kiemelésével szabad értékelni, sőt gyakran az abszolút értékek helyett azok nagyságrendi különbségeire, egymáshoz képesti arányára kell felhívni a figyelmet. Erre az adatkezelési rugalmasságra pedig, már csak azért is nagy szükség van, mert a számítások alapjául szolgáló adatok megbízhatóságában, egymással való összevethetőségében, igencsak nagy zűrzavar uralkodik! Úgy vélem, erről a kérdésről, vagyis az adatbázisról és annak pontosságáról, illetve a kapott eredményeket is befolyásoló lehetséges kihatásáról érdemes lett volna a leírtaknál többet mondani a dolgozatban.

A másik fontos felismerésünk az volt, hogy az 1980-as évtized magyar agrártermelésében a gabona és az olajnövények kiválóan állták a sarat a nemzetközi versenyben, miközben a vertikum felsőbb grádicsain egyre inkább romló eredmények születtek! Versenyképes gabonatermelés, kontra versenyképtelen állattenyésztés. Ha hihetünk a dolgozat 7. pontjában írott, és a Balassa-index alapján kapott eredménynek, amely mára a hústermelést teszi a mi versenyképességi listánk elejére, akkor ezért igen drágán kell megfizetnünk. A hanyatló termelés sem igazolja az állattenyésztés előnyös versenyhelyzetét.

Nem fogadom el a Jelöltnek azt az állítását, hogy „*Ideális esetben a kereskedelem kiegyenlíti a nettó élelmiszer exportőrök többletét és a nettó élelmiszer importőrök hiányát, s ezáltal lehetővé teszi, hogy azok hatékonyan használják az erőforrásaikat.*” Ez csak az élelmiszerforgalomra szorítkozva sem igaz, nem szólva arról, az agrártermékek külkereskedelmét is a teljes áru- és szolgáltatásforgalom részeként kell szemlélni. Az élelmiszer csak egy a produktumok között, s a mezőgazdaság is csak egyike a termelő, régebbi szóhasználattal az iparágaknak. Ne temessük az öreg Ricardót!

² Rakovszky Zsuzsa: Egyirányú utca. PIM digitális adattár

Hiányosságként említem meg, hogy a Jelölt, az első részekben, mondhatni elegánsan, túllép azon a leegyszerűsítésen, hogy a mezőgazdaság és az élelmiszergazdaság közé csak kényszerből teszünk és tesz ő is egyenlőségjelet. Az élelmiszerek zöme nem közvetlenül mezőgazdasági produktum, sőt, egyre kevésbé az! Tehát helyesebb lenne végig az élelmiszertermelés versenyképességéről beszélni, amelynek bár fontos, de csökkenő arányú eleme a szűkebb értelemben vett mezőgazdaság és annak versenyképessége.

Az értekezés elemzési és adatközlési fejezeteiből **egyértelműen hiányolom az országszelekciót!** Szerintem a törpe országokat helyesebb lett volna teljesen kihagyni az adatsorokból, a komplett adatsorok átvétele esetén pedig, legalább az elemző szövegekből! Ez fölösleges, sőt zavaró „látszatgondosság”! Néhány esetben az országok méretének figyelmen kívül hagyása kifejezetten torz képet kelt az olvasóban.

A dolgozat egyik kulcsfontosságú megfogalmazásával teljesen egyetértve „*a globális élelmezésbiztonság elérésének az egyik legfontosabb eszköze a kereskedelem*”. A kereskedelmi szabályozásban való előrelépés, magyarán, a protekcionizmus felszámolása. Szerintem illogikusak, sőt apologetikusak azok az érvek, hogy a globális piacok liberalizálása nehéz helyzetbe hozná a fejlődő országokat. A tiszta, vagy tisztább, azaz liberalizált versenyhelyezethez persze az is kell, hogy a fejlett gazdaságú országok a termelési fázisban se éljenek piactorzító intézkedésekkel, termelési támogatásokkal.

Itt szerintem még sokkal nagyobb hangsúlyt érdemelne a fejlődő országoknak nyújtandó konkrét segítségnyújtás, amire a fejlettek gazdag államok kíméletlenül kihasznált erőfőlényének leépítése mellett is szükség van. **Leírva ugyan nincs a dolgozatban, de világosan kiolvasható belőle a szerzői szándék: a világgazdaságot meghatározó politikák fölülvizsgálatának és korrekciójának az igénye.** Napjainkban az egész földtekére kiterjedő migrációs válságnak – aminek eddig, a körülötte zajló nagy ricsaj ellenére is, csak egy egészen enyhe kis szellőcskéje legyintette meg Európát – tragikus kifejlődése lesz akkor, ha a mai gazdaságpolitikák töretlenül folytatódnak tovább.

Néhány konkrét kritika:

1. Kifogásolom a forrásmegjelöléseket. Azt, hogy „Saját összeállítás a FAO adatai alapján” szöveg szerepel a táblázatok alján. Ez nem más, mint az olvasónak címzett üzenet, hogy „Keresd meg, ha tudod, az eredetét”.

2. A dolgozat alapvetően jól, érthetően fogalmazott, de néha hanyagul. Pl. sok a germanizmus, a minőség jelzője szinte mindenre a magas és az alacsony, elvértve sem a jó, meg a rossz, az erős és a gyenge stb. Az adósság sem magas, hanem sok vagy kevés, stb.!

3. Nem hiszem el, hogy a Jelölt nem tudta volna újraserkeszteni és magyarra fordítani az értekezésében idézett ábrákat!

4. Helytelenítem, hogy a jelölt az állam vagy az ország szavak szinonimájaként használja a nemzet fogalmát! Ezért hibás is nemzeti versenyképességről beszélni!

Az értekezés legfontosabb tudományos eredményeit, amelyek alapján a Jelölt értekezésének elfogadását javaslom a Bíráló Bizottságnak, tömören az alábbiakban foglalom össze:

1. A versenyképességet vizsgáló módszerek elemző feldolgozása és bemutatása, valamint ezek konstruktív módon továbbfejlesztett alkalmazása.

2. A versenyképesség és az élelmiszerbiztonság, valamint a külkereskedelem közötti világméretű összefüggések rendszerének sokoldalú feltárása és részletes bemutatása.

3. Az egyes országok és országcsoportok agrár-kereskedelmének a komparatív és a kompetitív versenyképesség alapján való bemutatása, különös tekintettel a gazdag és a szegény országok közötti viszonyokra, az ezekben jelentkező feszültségekre, valamint lehetséges feloldásukra.

4. A gazdag és fejlett országok protekcionizmusának a globális agrár-kereskedelemre és élelmiszerbiztonságra kifejtett negatív, valamint az ezeken is túlmutató további hatásainak sokoldalú bemutatása, rámutatva a világgazdasági politikák felülvizsgálatának, s megújításának sürgető szükségességére.

5. A versenyképességet feltárni és bemutatni szolgáló, a szakirodalomban elfogadott különböző módszerek alkalmazásával a magyar agrárgazdaság romló nemzetközi helyzetének, pozíciójának – az okokra is rámutató – feltárása.

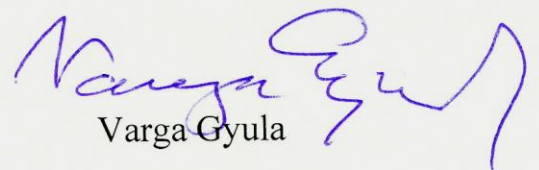
Végül pedig, mivel semmi sem tiltja, hogy a bíráló az értekezésből a maga számára is következtetéseket fogalmazzon meg, s azokat meg is ossza a vita résztvevőivel, elmondom a három legfontosabbat:

1. Elsőként az, hogy a dolgozat alapján, az emberiség jövőjébe és a tudomány sikerébe vetett eddig is optimista hitem nagyban megerősödött. Noha 15 év alatt a világ népessége egyharmaddal növekedett, az éhezők száma mégis jelentősen csökkent, részarányuk pedig meg is feleződött. Ez elsősorban a tudományos eredmények javuló hatásfokát tükrözi!

2. Az éhezés elleni küzdelmet főként a fejlett országok erkölcsi feladatának, sőt történelmi adósságtörlesztési kötelességnek tartom, a háborúskodások felszámolásával együtt. Viszont az éhezés teljes megszüntetését, így az ENSZ Fenntartható Fejlesztési Céljait is irreális, ezért inkább leszerelő, mintsem mozgósító erejű célnak tekintem.

3. A jövő igazán Afrikában ad okot nagy aggodalomra, a klímaváltozás, illetve a tudatlansághoz és a nyomorhoz is kapcsolódó demográfiai állapotok, a túlnépesedés miatt. Az a meggyőződésem, hogy a válság csökkentése és az innen kiinduló migrációs robbanás megelőzése csak külső erőforrásokkal és nemzetközi összefogással lehetséges.

Budapest, 2018. január 29.

Varga Gyula